

ΣΥΝΟΜΙΛΟΥΝΤΕΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΕΣ

Συνομιλούντες ψυχαναλυτές

© 2017, Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Δάφνη Κουγέα

Σελιδοποίηση: Βίβιαν Γιούρη

Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ

Ξενοκράτους 48, 106 76 Αθήνα, τηλ. 210 7231271, fax 210 7254629

www.potamos.com.gr, info@potamos.com.gr

ISBN 978-960-545-079-3

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιοδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΑΡΤΖΟΠΟΥΛΟΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΛΑΜΝΙΔΗΣ

ΣΥΝΟΜΙΛΟΥΝΤΕΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΕΣ

19 ψυχαναλυτές
συνομιλούν με τον
Οιδίποδα

 ΠΟΤΑΜΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2017

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	8
Μαρίλια Αϊξενστάιν <i>Τη διαφορά της γαλλικής Ψυχανάλυσης κάνουν ο Lacan και η ψυχοσωματική των Παρισίων</i>	10
Werner Bohleber <i>Η ψυχαναλυτική σκέψη μπορεί να διηθεί όλες τις κοινωνικές διεργασίες</i> ..	27
Stefano Bolognini <i>Η πρωταρχική σκηνή δεν είναι μόνον πηγή αποκλεισμού αλλά και πηγή αποθεμάτων</i>	38
Cláudio Laks Eizirik <i>Δεν μπορώ να σας βλέπω εάν δεν μου μιλάτε γι' αυτά τα πράγματα' το ρίσκο αφορά εμένα</i>	54
Jay Greenberg <i>Βλέπω την Ψυχανάλυση σαν ανατρεπτική δραστηριότητα' αποδομεί για να οικοδομήσει κάτι πιο λειτουργικό</i>	72
Charles Hanly <i>Η Αλήθεια στην ψυχανάλυση και αλλού</i>	88
Earl Hopper <i>Ο εσωτερικός κόσμος είναι πάντοτε μια εκδοχή από ό,τι παίρνεται μέσα, από τον εξωτερικό κόσμο</i>	100
Βασίλης Καψαμπέλης <i>Ο Freud εισήγαγε την εμπιστοσύνη προς τον θεραπευόμενο, την έννοια της «κοινής εργασίας» ανάμεσα στους δύο</i>	119
Νίκος Κουρέτας <i>Η πολυπλοκότητα της ψυχαναλυτικής θεωρίας είναι η πολυπλοκότητα μιας υπερτροφικής, εσωστρεφούς διαλέκτου</i>	144

Otto Kernberg

As πούμε ότι διαφωνείτε μαζί μου, και τότε εγώ αισθάνομαι ότι είστε αντι-ψυχαναλυτικός· αλλά αυτή η στάση μου είναι καταστροφική, μετασχηματίζει την Ψυχανάλυση σε θρησκεία 186

Alessandra Lemma

Για να επιβιώσει ένας κλάδος θα πρέπει να συνεχίσει να επερωτά, τον ίδιο τον τον εαυτό συμπεριλαμβανόμενο 200

Σταύρος Μέντζος

Βλέπω τον ασθενή σαν αγωνιζόμενο άνθρωπο, δίπλα μου 217

Αύρα Μπεράτη

Η Ψυχανάλυση έχει πάρα πολλά να προσφέρει, αρκεί να καταλάβει μέχρι πού φτάνει, μέχρι πού είναι το πεδίο της 233

Άννα Ποταμιάνου

Ο ψυχαναλυτής χρειάζεται να λαμβάνει υπ' όψιν του ανά πάσα στιγμή ότι όσα μέσα του έχουν χτιστεί ως σύστημα ιδεών, ή ως στάσεις, υπόκεινται σε δονήσεις και σεισμούς 251

Mark Solms

Η ερευνητική εικόνα που ανέκλυψε για το πώς μοιάζει ο εγκέφαλος στη διάρκεια του ονείρου ήταν παρόμοια με την εικόνα που είχε συναγάγει ο Freud από την ψυχαναλυτική παρατήρηση 271

Νίκος Τζαβάρας

Καμιά φορά έχω την εντύπωση ότι οι διενέξεις οι οποίες λαμβάνουν χώρα εντός του ψυχαναλυτικού χώρου δεν ανταποκρίνονται σε πραγματικό βάθος διενέξεων, αλλά είναι ιδεολογήματα 283

David Tuckett

Η Ψυχανάλυση θα μπορούσε να είναι στην εμπροσθοφυλακή της κουλτούρας 306

Paul Williams

Τελετουργίες και διαδικασίες όπως το σταθερό περιβάλλον, η κανονικότητα των συναντήσεων, το σταθερό πλαίσιο στο νου του ασθενούς, δεν είναι μόνο ψυχαναλυτικά φαινόμενα· δείχνουν ανθρωπολογική δραστηριότητα .. 324

Πέτρος Χαρτοκόλλης

Θυμάμαι την κουβέντα του Θεοτοκά: «αν θέλετε να γίνετε συγγραφέας, εξασφαλίστε πρώτα ένα επάγγελμα, γίνετε δικηγόρος, γιατρός ή μπακάλης» ... 352

Βιβλιογραφία 359

Πρώτες δημοσίευσεις 360

Εισαγωγή

Υπάρχει ήδη κάτι νοσταλγικό στην επανάκαμψη αυτής της σειράς των συνομιλιών με τους Έλληνες και ξένους ψυχαναλυτές, που δημοσιεύτηκαν στο ψυχαναλυτικό περιοδικό Οιδίπους, από το 2009 και εντεύθεν.

Χωρίς η χρονική απόσταση να είναι τόσο μεγάλη, η συμβολική απόσταση που μας χωρίζει από την έναρξη της σειράς αυτής είναι τεράστια. Ζούσαμε σε μια άλλη χώρα, τότε.

Αυτό, θέλουμε-δε-θέλουμε, καταδεικνύεται στο ίδιο το υλικό των συνομιλιών. Και είμαστε πολύ ικανοποιημένοι με το πόσο εμφανής γίνεται, μέσα στο λόγο των συνομιλούντων αναλυτών, η διάκριση ανάμεσα στην ενεστώσα, άμεση κατάσταση των πραγμάτων, και το βαθύτερο, διαρκέστερο στοιχείο του λόγου τους και των σημασιών του. Μόνον η χρονική απόσταση μπορεί εν μέρει να αποσαφηνίζει τη διάκριση αυτή.

Κάτι άλλο που φανερώνεται στις συνομιλίες είναι οι συγκλίσεις που αφορούν ανθρώπους τόσο διαφορετικούς μεταξύ τους, ως προς τις διαρκείς και προσωπικές σχέσεις τους με τα ψυχαναλυτικά αντικείμενα, που όλοι μοιραζόμαστε. Και δεν υπάρχει καλύτερη κατάδειξη της σημασίας της μεθύστερης επεξεργασίας των ψυχαναλυτικών εννοιολογήσεων από το ξαναδιάβασμα αυτών των συνομιλιών, και μάλιστα με άλλη σειρά και μέσα σε άλλα συμφραζόμενα από τα της αρχικής τους δημοσίευσης.

Όλα ακούγονται κάπως διαφορετικά, χωρίς όμως και να είναι. Π.χ. θυμόμαστε ακόμη το έντονο βαθμό επικαιρότητας που είχαν οι διαδηλώσεις στην Βραζιλία την περίοδο που συνομιλήσαμε με τον **Claudio Eizirik**. Αυτό δεν μπορούσε να μην σχολιαστεί. Αλλά αυτό το «ημερήσιο υπόλειμμα» μας έδωσε την ευκαιρία να προσεγγίσουμε μία πολύ ζωτικής σημασίας ψυχαναλυτική εννοιολόγηση, αυτήν που αφορά την ψυχαναλυτική ταυτότητα, και την απροσδόκητη εμφάνιση του κοινωνικού μέσα στο ψυχαναλυτικό έργο. Αυτό είναι για μας ένα ψυχαναλυτικό αντικείμενο. Και αυτό φαίνεται και μέσα στην αμεσότητα των βιωμάτων του **Paul Williams** σχετικά με την πρώτη του επαφή με το γαλλικό φαγητό· αλλά και στην βαθιά και τρυφερή σχέση με το *Delicatessen* των παππούδων του, που περιγράφει ο **Earl Hopper**, σαν πρόπλασμα ψυχαναλυτικών συμβολικών σχηματισμών.

Mutatis mutandis δεν περνάει απαρατήρητη η σφοδρότητα της κριτικής του **Otto Kernberg** προς τους ιθύνοντες της Ψυχανάλυσης στην Νέα Υόρκη, με την τότε

στάση τους απέναντι σε έναν νεοαφιχθέντα «πρόσφυγα», που από την «προσαρτημένη» Αυστρία έφθασε, μέσω Χιλής και Kansas, στην ψυχαναλυτική μητρόπολη. Κάπως έτσι και η συμβολική «επιστροφή» του **Stefano Bolognini** στην μεγάλη οικογένεια καταγωγής του, όταν χρειάζεται να σκεφτεί τη διεθνή ψυχαναλυτική κοινότητα. Στο σημείο αυτό μπορεί να έρθει και το αστείρευτο χιούμορ του αείμνηστου **Πέτρου Χαρτοκόλλη** που συνδέει τόσο στενά την ψυχαναλυτική εργασία με τη συγγραφή.

Ο **Werner Bohleber** μας ξεναγεί δια μακρών στις δυσκολίες της σύγχρονης Ψυχανάλυσης αλλά και τη διασύνδεσή των αναλυτικών διαδικασιών με τις κοινωνικές διεργασίες, κάτι στο οποίο συνεπικουρεί και ο **Νίκος Τζαβάρας**, που αναφέρεται στα τραύματα της Γερμανίας μετά το Γ΄ Ράιχ, και τις συνέπειές τους για την ψυχαναλυτική σκέψη.

Μαθαίνουμε πολλά για τη γαλλική ψυχαναλυτική σκηνή και για την επαναπροσέγγιση με την λακανική σκέψη από την **Μαρίλια Αιζενστάιν** και η **Άννα Ποταμιάνου**, εκτός από τα της Εταιρείας των Παρισίων, μας ξεναγεί και σε πτυχές της ιστορίας της Ψυχανάλυσης στην χώρα μας. Πολλές από τις πολύτιμες ιστορικές ψηφίδες συμπληρώνει, μεταξύ πολλών άλλων, ο **Νίκος Κουρέτας**. Αλλά και ο **David Tuckett** μας δείχνει απροσδόκητες όψεις της βρετανικής ψυχαναλυτικής σκηνης αλλά και την δική του οπτική του ψυχαναλυτικού ορίζοντα που μας περιβάλλει.

Η **Αύρα Μπεράτη** επιστρέφει πίσω στην Νέα Υόρκη της ψυχαναλυτικής της εκπαίδευσης αλλά και εξετάζει τους αρμούς της Ψυχανάλυσης με το Πανεπιστήμιο. Αντίστοιχη είναι και η ακαδημαϊκή προσέγγιση του **Mark Solms**, που επιμένει πειστικά στην δυνατότητα επιτυχών «μεταφράσεων» από το μεταψυχολογικό ιδίωμα στο εμπειρικό/ερευνητικό πεδίο. Στο σημείο αυτό δεν είναι λιγότερο σημαντική η συνεισφορά της **Alessandra Lemma**, που δείχνει με σαφή τρόπο πώς η εμπριθής κλινική ψυχαναλυτική σκέψη μπορεί να συμβαδίζει ανεμπόδιστα με την εμπειρική πιστοποίηση των δεδομένων. Στον τομέα αυτό έχει εργασθεί και εκθέτει τις απόψεις του και ο **Βασίλης Καψαμπέλης**, πάνω στη δυνατότητα στενής σχέσης ψυχαναλυτικής και ψυχιατρικής κλινικής εργασίας.

Ο αείμνηστος **Σταύρος Μέντζος** μας δίνει ένα δείγμα του ξεχωριστού ψυχαναλυτικού ήθους μιας άλλης εποχής. Και τέλος ο **Jay Greenberg**, που μαζί με τον **Stephen Mitchell** ήταν οι πρωταγωνιστές της περίφημης «σχεσιακής στροφής» της δεκαετίας του '80, δείχνει την ευρύτητα και αμεσότητα ενός αυθεντικού ψυχαναλυτικού πνεύματος.

Είμαστε πολύ ευτυχείς που αυτή η πλειάδα πολύπλευρων και δημιουργικών αναλυτών συναντώνται με «οικουμενικό» τρόπο στις σελίδες αυτού του τόμου.

Ιωάννης Βαρτζόπουλος & Νίκος Λαμνίδης

*Τη διαφορά της γαλλικής Ψυχανάλυσης κάνουν
ο Lacan και η ψυχοσωματική των Παρισίων*

Η Μαρίλια Αϊζενστάιν είναι τ. πρόεδρος και διδάσκουσα ψυχαναλύτρια της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας των Παρισίων (SPP) καθώς και διδάσκουσα ψυχαναλύτρια της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας.
Η Μαρίλια Αϊζενστάιν (ΜΑ) συνομιλήσε με τον Γιάννη Βαρτζόπουλο (ΙΒ) στις 28 Νοεμβρίου 2009, στην Αθήνα.

ΙΒ: *Πριν σας ρωτήσω τι σας παρακίνησε να γίνετε ψυχαναλύτρια, ας πω δυο λόγια επ' αυτού. Στις μέχρι τώρα συνεντεύξεις μας, στον Οιδίποδα, τα αντίστοιχα κίνητρα είτε ήταν προσωπικά είτε αναφέρονταν στο πνεύμα των καιρών. Ο Werner Bohleber, στη συνομιλία του μαζί μας, απέδωσε μεγάλο ρόλο στην ατμόσφαιρα της Γερμανίας την εποχή εκείνη. Δηλαδή, στην επάνοδο από την Αμερική μελών της σχολής της Φρανκφούρτης, στο φοιτητικό κίνημα, στην άνοδο των σοσιαλδημοκρατών και σε μια γενικότερη φιλελευθεροποίηση της γερμανικής κοινωνίας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Παρουσίασε διάφορες κοινωνικές παραμέτρους που συνέβαλαν και στη δική του απόφαση, αλλά και στην απόφαση άλλων, εκείνη την εποχή, στη Γερμανία, να ακολουθήσουν την Ψυχανάλυση. Υπήρχαν βεβαίως και οι προσωπικοί λόγοι. Πώς ήταν αυτό σ' εσάς; Ήταν οι προσωπικοί λόγοι ή ήταν και η ατμόσφαιρα της εποχής;*

ΜΑ: Όχι. Για μένα ήταν πιο πολύ οι προσωπικοί λόγοι. Είχα διαλέξει να σπουδάσω φιλοσοφία. Είχα τελειώσει αρκετά νέα, δηλαδή θα ήμουν περίπου 23 ετών όταν τελείωσα το master. Εκεί έπρεπε να διαλέξω. Ή να πάω να κάνω αυτό που λέμε στη Γαλλία *agrégation*, που είναι κάτι πολύ δύσκολο και πρέπει κανείς να κλειστεί για δύο τρία χρόνια και να μελετήσει – είναι διαγωνισμός με *numerus clausus*, και αυτοί που γίνονται δεκτοί θα διδάξουν. Είχα την αίσθηση ότι ήμουν σε αδιέξοδο και δεν ήξερα τι ήθελα. Και γι' αυτό πήγα να κάνω Ψυχανάλυση. Οι στόχοι μου, εκείνη τη δεδομένη στιγμή, ήταν εντελώς προσωπικοί, χωρίς καμία ιδέα εκπαίδευσης. Αυτή η ανάλυση πολύ γρήγορα είχε μια καταπληκτικά θεραπευτική επίδραση σ' εμένα. Δηλαδή εν τέλει – και με μεγάλη χαρά και έκπληξη – βγήκα από μια θέση μάλλον καταθλιπτική, που ούτε καν ήξερα ότι την είχα κατάλαβα όμως ότι την είχα από παιδί. Πρέπει να πω ότι με μάγεψε η ψυχανάλυση. Συγκλονίστηκα. Και κατά τη διάρκεια της ανάλυσης κατάλαβα ότι αυτό ήθελα να κάνω. Τότε υπέβαλα αίτηση στην Εταιρεία και έμεινα έκπληκτη που με δέχτηκαν. Σπούδασα ψυχολογία αργότερα.

IB: *Στους συναδέλφους σας ή στους φίλους σας, που είχαν ανάλογη πορεία, αισθάνεστε ότι έπαιξαν επίσης προσωπικοί λόγοι τον πρώτο ρόλο, ή και κοινωνικοί; Γιατί εκείνη ήταν μια περίοδος έντονων κοινωνικών αλλαγών.*

MA: Ασφαλώς. Οι περισσότεροι συνάδελφοί μου, την εποχή εκείνη, προέρχονταν από την Ψυχιατρική. Στη Γαλλία ήταν πολύ της μόδας η Ψυχανάλυση τη δεκαετία του '70. Στο Παρίσι υπήρχε ο Lacan· δεν περνούσε μέρα χωρίς να γίνει κάποιο σχόλιο στις εφημερίδες για την Ψυχανάλυση. Νομίζω ότι εκείνη την εποχή δεν ήταν δυνατόν ένας ψυχίατρος, που ήθελε να εργαστεί σωστά, να μην αναλυθεί. Για μένα το υπόβαθρο ήταν πολύ διαφορετικό και πρέπει να πω ότι τότε ήμασταν πολύ λίγοι στη Γαλλική Εταιρεία που προερχόμασταν από άλλους ορίζοντες...

IB: *Πλην ψυχιάτρων...*

MA: Τότε... Εγώ βέβαια τη γνώριζα την Ψυχανάλυση. Την ήξερα την Ψυχανάλυση ως φιλόσοφος, αλλά και από τη γενική παιδεία μου. Όμως, μου έκανε τρομερή εντύπωση ότι όλα αυτά που ήξερα δεν είχαν εν τέλει καμία σχέση με αυτό που έζησα. Που το έζησα πολύ έντονα.

IB: *Θέλετε να πείτε πως υπήρχε ένα ρεύμα προς την Ψυχανάλυση τότε. Η ψυχανάλυση περιλαμβανόταν στα επαγγελματικά προσόντα που θα όφειλε να έχει κάποιος... αν ήταν ψυχίατρος, ή ψυχολόγος. Αλλά θεωρείτε ότι σε ανθρώπους που έρχονταν από τη φιλοσοφία, την κοινωνιολογία και την ανθρωπολογία οι λόγοι ήταν εκ των πραγμάτων πιο προσωπικοί...*

MA: Ήταν πιο προσωπικοί, ακριβώς... αυτό νομίζω.

IB: *Πιστεύετε ότι το ίδιο γίνεται και σήμερα; Σας το λέω αυτό, γιατί είχαμε μία πολύ ενδιαφέρουσα τοποθέτηση από τον Σταύρο Μέντζο, ο οποίος ευθέως και με σαφήνεια εξέφρασε την άποψη ότι τότε, στη Γερμανία, οι λόγοι ήταν περισσότερο ιδεολογικοί, ότι σήμερα υπάρχει μία μεγάλη ύφεση στην προσέλευση των γιατρών, ότι υπάρχει άνοδος των ψυχολόγων, όπως και εδώ. Κατά την άποψή του, οι λόγοι που ωθούν σήμερα τους νέους ψυχολόγους στην ψυχανάλυση δεν είναι οι κοινωνικοί ή οι ιδεολογικοί λόγοι του '50, του '60, του '70, αλλά είναι κυρίως επαγγελματικοί, αποσκοπούν δηλαδή στην κατοχύρωση μιας επαγγελματικής ταυτότητας. Οι δε ψυχίατροι, θεωρεί, λόγω του μεγάλου ρεύματος προς τη λεγόμενη «βιολογική Ψυχιατρική», έχουν αποστασιοποιηθεί από την Ψυχανάλυση.*

MA: Αυτό γίνεται και στη Γαλλία. Για δύο λόγους. Να σας πω όμως πρώτα ότι και εγώ σπούδασα ψυχολογία, μετά την ανάλυσή μου, για να μπορέσω να δουλέψω σε νοσοκομεία. Ο ένας λόγος λοιπόν είναι ότι – κατά τη γνώμη μου – η ψυχολογία δεν δίνει σαφή επαγγελματική ταυτότητα. Και νομίζω ότι, μέσω της ψυχανάλυσης, οι ψυχολόγοι την αποκτούν.

IB: *Και γι' αυτόν το λόγο έρχονται για ψυχανάλυση;*

MA: Ναι. Κάτι πολύ ενδιαφέρον είναι ότι οι ψυχίατροι – και μιλάω πάντα για τη Γαλλία – να μεν πάνε στη λεγόμενη «βιολογική» κατεύθυνση, αλλά είδα πολλούς,

10-15 χρόνια μετά, να επανέρχονται στην Ψυχανάλυση με ένα αίτημα, που το έχω ακούσει συχνά: *Βαριέμαι στη δουλειά μου· δεν έχει ενδιαφέρον· κάτι μου λείπει για να προχωρήσω*. Γι' αυτό εξακολουθώ και παραμένω αισιόδοξη ότι η Ψυχανάλυση θα επιζηήσει όλων των δυσκολιών.

IB: *Οι άνθρωποι σήμερα έχουν μια άλλη αίσθηση της ατομικότητάς τους μέσα στον κόσμο. Πιστεύετε ότι αυτό έχει επηρεάσει τη σχέση με την ψυχανάλυση ή τελικά η ψυχανάλυση απευθύνεται σε αυτό που οι άνθρωποι βιώνουν μέσα τους, βαθύτερα, ούτως ή άλλως, και είναι ένα διαχρονικό φαινόμενο, που δεν επηρεάζεται από το Zeitgeist;*

MA: Ναι, εγώ το βλέπω πιο πολύ έτσι. Και νομίζω ότι θα έλεγα κάτι διαφορετικό: ότι, δηλαδή, αυτό που κυρίως άλλαξε στην εποχή μας είναι η ματαιώση των ιδεολογιών. Και προπαντός όλων των αριστερών, των ανθρωπιστικών ιδεολογιών, που είχαμε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ακόμη και μέχρι το '80. Το βλέπω κυρίως στους νέους. Νιώθουν ματαιωμένοι από την ανθρωπιστική (humaniste) ιδεολογία, που κάποτε τους προσείλκυε. Αυτή η ματαιώση νομίζω ότι σπρώχνει πολλούς νέους να έρθουν στην ψυχανάλυση. Για να βρουν, ας πούμε, ένα νόημα ζωής. Όχι την ψυχανάλυση ως νόημα ζωής, αλλά, μέσω της ψυχανάλυσης, να βρουν τη θέση τους στη ζωή.

IB: *Ναι, είναι πολύ ενδιαφέρον. Θεωρείτε δηλαδή ότι η κατάρρευση των ιδεολογιών αφήνει τον άνθρωπο έκθετο. Αλλά η προφανής ερώτηση θα ήταν: Δεν υπάρχουν κίνδυνοι να χρησιμοποιηθεί η Ψυχανάλυση ως ιδεολογία;*

MA: Είναι τεράστιοι οι κίνδυνοι. Και νομίζω ότι ο Freud ο ίδιος αυτό επισημαίνει όταν λέει ότι η Ψυχανάλυση *δεν* μπορεί να είναι μία *Weltanschauung*¹... Η ψυχανάλυση, ως ιδεολογία, είναι κίνδυνος *και* για την ίδια την Ψυχανάλυση. Γι' αυτό και το ζήτημα της ψυχαναλυτικής ταυτότητας είναι τόσο περίπλοκο για μένα. Γιατί νομίζω ότι *υπάρχει* μια ψυχαναλυτική ταυτότητα. Υπάρχει μια τάση σε πολλούς λακανικούς συναδέλφους – με τους οποίους είχαμε πολλές συζητήσεις – να λένε ότι η ψυχανάλυση είναι μια δουλειά, αλλά «*δεν* είναι επάγγελμα». Εννοούν ότι είναι κάτι το οποίο μπορούμε να κάνουμε με πάθος και να γεμίζει τις ημέρες μας, αλλά ότι δεν πρέπει να γίνει ταμπέλα· να λέμε: *Είμαι ψυχαναλυτής*. Να είναι πιο πολύ μια λειτουργία.

IB: *Με αυτό υπάρχουν διαφορίες, το ξέρετε. Αυτή είναι η άποψη των λακανικών. Τη συμμαρζίζετε;*

MA: Είναι μια λακανική άποψη, με την οποία είμαι αρκετά σύμφωνη.

IB: *Βεβαίως αυτό εννοεί την πρόσληψη της Ψυχανάλυσης ως ένα επάγγελμα που μου αρέσει, που με γεμίζει, αφού δεν το κάνω μόνον για να ζω. Δίνει νόημα στη ζωή μου. Όπως το να είμαι καλλιτέχνης, για παράδειγμα. Το να είμαι ψυχαναλυτής, δηλαδή*

1. Κοομοαντληψη.

να βοηθώ τους ανθρώπους να βρουν την ταυτότητά τους, είναι «μια δουλειά» που μου αρέσει. Αλλά αν δεν είναι επάγγελμα και είναι κάτι διαφορετικό, αυτό δεν διευκολύνει το να χρησιμοποιηθεί σαν ιδεολογία, να προσλάβει ένα «θρησκευτικό» χαρακτήρα, να αφοσιωθεί κανείς σ' αυτό;

ΜΑ: Καταλαβαίνω την ερώτηση. Οι λακανικοί συνάδελφοι, όταν το γράφουν αυτό, το αντιλαμβάνονται αντίθετα. Δηλαδή ότι πρέπει να είναι αφοσίωση, εργασία συνεχής, αλλά δεν πρέπει να εμφανίζεται επισήμως ως ταυτότητα. Τώρα, αυτό που λέτε έχει ενδιαφέρον, ότι δηλαδή ένας άλλος κίνδυνος είναι βεβαίως να γίνει η Ψυχανάλυση σαν θρησκεία, σαν σέχτα.

ΙΒ: *Ναι, έχει συζητηθεί πολύ και αυτό.*

ΜΑ: Για μένα είναι πάρα πολύ σημαντικό και το έχω πει πολύ, το λέω στους νέους και το έχω γράψει: ο ψυχαναλυτής πρέπει να είναι στο γραφείο του και να ακούει. Αλλά πρέπει να βγαίνει και προς τα έξω. Δηλαδή, νομίζω ότι ο ψυχαναλυτής πρέπει να είναι στο νοσοκομείο, στο ψυχιατρείο, στο σχολείο, στις φυλακές. Γιατί έχουμε ένα κοινωνικό έργο να προσφέρουμε. Οι άκαμπτες στάσεις, στα γαλλικά θα λέγαμε «pures et dures», αυτή η πολύ αυστηρή στάση ότι *εγώ μένω κλεισμένος στο γραφείο μου και περιμένω να έρθουν τα αιτήματα*, κατ' εμέ είναι πάρα πολύ ιδεολογική στάση και, νομίζω, πολύ επικίνδυνη.

ΙΒ: *Οδηγεί στην απομόνωση;*

ΜΑ: Ναι, στην απομόνωση.

ΙΒ: *Τώρα, ας έρθουμε στο θέμα της ψυχαναλυτικής κλινικής, την οποία δεν έχουμε στην Ελλάδα.*

ΜΑ: Παραμένω εδώ και αρκετά χρόνια πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου του Κέντρου της Εταιρείας του Παρισιού. Έχουμε ένα Κέντρο, το οποίο λέγεται Κέντρο της Εταιρείας του Παρισιού, της Societé Psychanalytique de Paris (SPP). Πρόκειται για ψυχαναλυτική κλινική, όπου εργάζονται πενήντα ψυχαναλυτές. Ιδρύθηκε το 1956. Σε συμφωνία με το γαλλικό κράτος και με χρηματοδότηση του γαλλικού κράτους. Αυτό σημαίνει ότι όλες οι ψυχαναλύσεις και οι ψυχαναλυτικές ψυχοθεραπείες είναι εντελώς δωρεάν. Είναι ένα δημόσιο κέντρο.

ΙΒ: *Η ερώτηση είναι αν μπορούμε να κάνουμε εδώ στην Αθήνα ένα τέτοιο κέντρο, που να είναι ιδιωτικό, να συμμετέχουν ψυχαναλυτές ανάλογα με τη διαθεσιμότητά τους, να κάνουν ψυχαναλύσεις με χαμηλό κόστος και αυτό το κέντρο να έχει και μια εσωτερική ζωή.*

ΜΑ: Ακριβώς! Γι' αυτό αναφέρομαι στο κέντρο το οποίο έχουμε, που το λένε εδώ και χρόνια, το κέντρο της Rue Saint Jacques, επειδή η SPP είναι στη Rue Saint Jacques. Λειτουργεί σαν μία δημόσια υπηρεσία. Κατά τη γνώμη μου με αρκετά ιδανικές συνθήκες, γιατί ένα σωρό νέοι, και λιγότερο νέοι, μπορούν να κάνουν ψυχανάλυση, χωρίς να πληρώσουν τίποτε. Επιπλέον, το κέντρο αυτό έχει γίνει, βεβαίως, και ένα πάρα

πολύ καλού επιπέδου κέντρο ερευνών επάνω στην Ψυχανάλυση. Γίνονται και σεμινάρια και κλινικές συναντήσεις και πάρα πολλή θεωρητική δουλειά, η οποία βγαίνει από το κέντρο² και προσθέτω και μία μικρή παρένθεση: στο καινούργιο τεύχος του *International Journal of Psychoanalysis* θα δημοσιευτεί ένα άρθρο που εξηγεί ακριβώς όλη τη λειτουργία του κέντρου της Rue Saint Jacques ή Centre de Consultations et de Traitements Psychanalytiques (CCTP), όπως ονομάζεται επίσημα.

IB: *Πώς θα βλέπατε ένα τέτοιον τύπον κέντρο γνωρίζοντας την Ελληνική Ψυχαναλυτική Εταιρεία, γνωρίζοντας τις δυνατότητές μας, το χαρακτήρα μας, τους ανθρώπους που την αποτελούν.*

MA: Για εμένα το ιδεώδες βεβαίως είναι να μπορούσε να γινόταν ένα παρόμοιο κέντρο. Αλλά δεν ξέρω αν έχουμε τώρα τις δυνάμεις. Θα σας πω ότι εγώ προσωπικά θα το ήθελα πάρα πολύ, γιατί μου είναι πάρα πολύ επώδυνο, ερχόμενη από τη Γαλλία – προπαντός τώρα που δεν έχω πλέον μακρές θεραπείες και αναλύσεις στη Γαλλία – να δέχομαι πολλούς που έρχονται να με δουν για να τους παραπέμψω³ μου είναι λοιπόν πολύ επώδυνη η ελληνική πραγματικότητα. Στη Γαλλία και να μου ερχόταν κάποιος που δεν έχει ούτε μια πεντάρα και ακόμη και σε πολύ δύσκολες καταστάσεις, είχα πάντοτε τη δυνατότητα να τον παραπέμψω ή σε ένα κέντρο, στο κέντρο της SPP ή στο Centre de Psychanalyse του 13ου διαμερίσματος² – είναι περίπου πέντε οι δημόσιες υπηρεσίες στη Γαλλία, στις οποίες γίνονται ψυχαναλύσεις και ψυχοθεραπείες, από καλούς αναλυτές³ ή στο IPSO, αν είχε και ένα σωματικό πρόβλημα. Μου είναι πάρα πολύ επώδυνο να βλέπω ότι εδώ, αν δεν μπορεί κανείς να δώσει έστω και τριάντα ευρώ, δεν ξέρω τι να κάνω γι' αυτόν! Είναι κάτι που με βαραίνει και με προβληματίζει πολύ... Θέλω να πω και κάτι άλλο, πιο θεωρητικό, το οποίο είναι πολύ δύσκολο να το καταλάβει κανείς αν δεν έχει υπάρξει εργαζόμενος σε ένα τέτοιο κέντρο. Συγκεκριμένα, πόσο σημαντικό είναι και για την εκπαίδευση του ψυχαναλυτή να έχει τη δυνατότητα να κάνει μία ή δύο ψυχαναλύσεις σ' ένα τέτοιο κέντρο, γιατί το ζήτημα των χρημάτων και της αμοιβής του ψυχαναλυτή, όλο το πρόβλημα, το τι συμβολίζει το χρήμα, αναλύεται πολύ πιο βαθιά...

IB: *Εφόσον είναι ψυχαναλύσεις με χαμηλό κόστος ή με καθόλου κόστος...*

MA: Κοιτάξτε, ένας πελάτης αναλύομενος, ο οποίος επί πέντε ή οκτώ χρόνια έρχεται και πληρώνει χωρίς να κάνει καμία φασαρία και δεν γκρινιάζει για αυξήσεις και φέρεται καλά, ας το πούμε σαν καλό παιδί, δεν μας δίνει την ευκαιρία να αναλύσουμε ποτέ μαζί του τι συμβολίζει βαθιά γι' αυτόν το χρήμα και η αμοιβή. Ενώ στις αναλύσεις που έκανα στα κέντρα, κάθε φορά αναδυόταν ένα τρομερό υλικό, το οποίο είναι ο φόβος, όχι μόνο η ενοχή, αλλά ο φόβος ότι αν δεν παίρνει αρκετά χρήματα ο ψυχαναλυτής, θα πληρωθεί αλλιώς.

2. Πρόκειται για ένα άλλο δημόσιο ψυχαναλυτικό κέντρο του Παρισιού, πέραν εκείνου της Rue Saint Jacques.

IB: *Θα πληρωθεί αλλιώς;*

MA: Ναι, δηλαδή κάτι θα «αρπάξει»... Αυτός ο φόβος δεν αναλύεται εύκολα σε άλλες συνθήκες. Ας πούμε το ότι πληρώνει κανείς για να κρατήσει την απόσταση με τον ψυχαναλυτή. Για να προστατευτεί!

IB: *Ο φόβος ότι ο αναλυτής θα «αρπάξει» κάτι άλλο. Και πληρώνουμε για να διατηρήσουμε την απόσταση.*

MA: Ναι. Πόσο η αμοιβή είναι προστασία για τον ψυχισμό του αναλυμένου.

IB: *Και αυτό είναι πολύ δύσκολο να αναλυθεί.*

MA: Είναι πολύ. Αν ρέουν όλα καλά και ο αναλύμενος πληρώνει καλά, είναι πιθανόν να το αγνοήσουμε εντελώς. Να χάσουμε όλες τις φαντασιώσεις του τύπου: *Πώς πληρώνεστε και ποιος σας πληρώνει και γιατί το κάνετε αυτό; Μήπως σας ενδιαφέρω και (από το υλικό της ανάλυσής μου) θα βγάλετε πολλά άρθρα;* Όλη αυτή η εργασία εμένα με βοήθησε πάρα πολύ να καταλάβω ότι, μέσω των χρημάτων που δίνονται στον ψυχαναλυτή, επιτελείται μια αναγνώριση του σώματος του ψυχαναλυτή. Γίνεται, θα το πω αγγλικά, μια incarnation³. Γιατί αυτό σημαίνει ότι ο ψυχαναλυτής έχει ανάγκες.

IB: *Το χρήμα γίνεται η ενσάρκωση του ψυχαναλυτή.*

MA: Ναι, γιατί δείχνει τις ανάγκες του ψυχαναλυτή, οι οποίες είναι παρούσες μέσα στο ψυχαναλυτικό πλαίσιο.

IB: *Οπότε έχουμε μια πιο άμεση πρόσβαση στην ασυνείδητη αίσθηση και του αναλυτή και του αναλύμενου για το σώμα, γι' αυτό που είναι και οι δύο ως σωματικές οντότητες και πώς αυτό διαμεσολαβείται, με ποιον τρόπο το διαπραγματεύονται...*

MA: Ναι, ακριβώς, και αυτό το κατάλαβα όταν είδα ότι όταν δεν πληρώνουν, η μεταβίβαση πολύ συχνά στην αρχή είναι πάρα πολύ προς το ιδανικό. Ότι δηλαδή *δεν έχετε καμία ανάγκη εσείς. Δεν με χρειάζεστε για να ζήσετε.*

IB: *Όταν υπάρξει μία ουσιαστική διαπραγμάτευση για τα οικονομικά της θεραπείας, μας καταλαβαίνουν οι ασθενείς ως πραγματικούς ανθρώπους...*

MA: Ναι. Γι' αυτό, βλέπετε, όταν λέω ότι θα ήταν καλό να υπήρχε ένα κέντρο, είναι ασφαλώς και το ανθρωπιστικό μέρος για τους πελάτες, να μπορούν να κάνουν αναλύσεις, αλλά νομίζω ότι είναι σημαντικό και για εμάς. Για να μπορέσουμε να μπούμε με αυτές τις αναλύσεις σε ένα υλικό πολύ βαθύ, που δεν το βλέπουμε εύκολα.

IB: *Καταλαβαίνω... Ας αναφερθούμε τώρα, καθώς προέρχεστε από τη Γαλλία, σε θέματα τα οποία έχουν απασχολήσει αρκετά τη δική μας Εταιρεία, την ΕΨΕ. Είχατε ανέ-*

3. Μία ενσάρκωση.

καθεν μία εικόνα για την Ελληνική Ψυχαναλυτική Εταιρεία, είχατε γνωστούς, φίλους, μαθαίνατε, οπότε είχατε μία εξωτερική εικόνα, τώρα προστέθηκε και μία εσωτερική εικόνα, είστε οργανικό μέρος της ΕΨΕ. Θέλουμε να κάνουμε μία ομάδα ερωτήσεων ώστε να μπορέσουμε, μέσα από τα δικά σας μάτια, να δούμε ορισμένες δικές μας πλευρές. Όπως είπατε, πήγατε σε ψυχανάλυση για να αναζητήσετε την ταυτότητά σας, την πορεία σας στη ζωή. Μετά, σε δεύτερο χρόνο, ασχοληθήκατε με την εκπαίδευση. Και μετά ακολουθήσατε την καριέρα ενός ψυχαναλυτή, με έντονη αναφορά και στη δημόσια περίθαλψη... Αργότερα γνωρίσατε τον τρόπο με τον οποίον η Ψυχανάλυση εξελισσόταν σε άλλες χώρες, ενώ εσείς ήσασταν στο Παρίσι, σε δεύτερο χρόνο, ήρθατε σε επαφή με την ψυχανάλυση όπως αυτή ασκείται στην Αγγλία, στην Αμερική, στη Γερμανία, στο Βέλγιο. Είδατε ότι υπάρχουν κάποιες άλλες αντιλήψεις. Στην εκπαίδευση, τη θεωρία, την εσωτερική ζωή των νιστιτούτων...

ΜΑ: Υπάρχουν όντως τεράστιες διαφορές.

ΙΒ: Πώς αισθανθήκατε; Από την αρχική αίσθηση ότι η ψυχανάλυση είναι κάτι το οποίο μας δίνει πρόσβαση στη ζωή του ανθρώπου, στο βαθύτερο ψυχικό του κόσμο, στο ασυνείδητο, ότι μας βοηθάει να έχουμε μια άλλη προσέγγιση στην ταυτότητά μας, στον ρόλο μας στη ζωή. Και ξαφνικά έρχεται κανείς σε επαφή με άλλες απόψεις, που κατ' ουσίαν είναι διαφορετικές και που αμφισβητούν και τη δική του. Πώς αισθανθήκατε τότε;

ΜΑ: Ναι, να σας το πω. Προσωπικά είχα πάντοτε ένα ενδιαφέρον για τους άλλους, για τους ξένους. Φαντάζομαι ότι αυτό οφείλεται και σε ιστορικούς, προσωπικούς και οικογενειακούς λόγους. Ζήσαμε σε διάφορα μέρη. Η πρώτη μου και πολύ σημαντική εμπειρία, στην ψυχαναλυτική μου ταυτότητα και στον τρόπο που εργαζόμαι σήμερα, ήταν ένα μικρό συμπόσιο με είκοσι ψυχαναλυτές, δέκα της βρετανικής και δέκα της γαλλικής παράδοσης. Συνεχίζεται ακόμη. Εγώ δεν πηγαίνω πλέον, αλλά πήγαίνα επί δέκα χρόνια. Γινόταν κάθε χρόνο, τον Σεπτέμβριο, στο Brighton. Πρόκειται για ένα διαρκές συμπόσιο.

ΙΒ: Μια ομάδα εργασίας...

ΜΑ: Ομάδα εργασίας... Συμμετέχουν δέκα Βρετανοί αναλυτές και από τις τρεις ομάδες, δηλαδή οι ανεξάρτητοι, οι κλαϊνικοί και οι φροϋδικοί. Και δέκα της γαλλικής εταιρείας. Παρουσιάζαμε κλινικό υλικό επί τρεις μέρες, δηλαδή Παρασκευή, Σάββατο, Κυριακή, μία φορά το χρόνο. Και πρέπει να πω ότι έμαθα πάρα πολλά. Όχι μόνο έμαθα, αλλά νομίζω ότι άλλαξα και την τεχνική μου. Είδα, για παράδειγμα, ότι υπήρχαν μερικοί αναλυόμενοι τους οποίους εγώ χειριζόμουν μ' έναν πολύ «γαλλικό» τρόπο γιατί θεωρούσα – σύμφωνα με όσα είχα μάθει στη γαλλική εκπαίδευση – ότι δεν είχαν ένδειξη για κλασική ανάλυση. Στη γαλλική σχολή δίνουμε πολύ μεγάλη έμφαση στην εκτίμηση της ψυχικής λειτουργίας, στις προκαταρκτικές συνεδρίες. Υπήρχαν μερικοί πελάτες που εγώ τους έβαζα face to face, μία ή δύο ή τρεις φορές την εβδομάδα, γιατί θεωρούσα ότι δεν είναι κατάλληλοι για κλασική ανάλυση και έβλεπα ότι οι Άγγλοι συνάδελφοι τους έβα-

ζαν αμέσως στο ντιβάνι πέντε φορές, χωρίς διάκριση, είτε ήταν νευρωτικοί, είτε ήταν borderline. Η διαφορά, όμως, ήταν στον τρόπο που ερμήνευαν. Πρέπει να πω ότι όλα αυτά με επηρέασαν πολύ.

IB: *Ο τρόπος που ερμήνευαν;*

MA: Ναι. Και επίσης ότι έμαθα, και εφάρμοσα σε ορισμένους ασθενείς, π.χ. βαρείς οριακούς, που πριν θα τους έβαζα σε ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία, να τους παίρνω σε ανάλυση, αλλά με ένα πλαίσιο πάρα πολύ συνεχές, δηλαδή πέντε φορές την εβδομάδα.

IB: *Ας έρθω στην επόμενη ερώτηση, και θα επανέλθουμε σε αυτό. Υπάρχει γαλλική σχολή στη διεθνή Ψυχανάλυση; Θεωρείτε ότι υπάρχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που επιτρέπουν την αναγνώριση της (θεωρητικής) προέλευσης ενός ψυχαναλυτή; Όταν κάποιος παρουσιάζει μία περίπτωση, υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά (της αναλυτικής διαδικασίας) που να σε βοηθούν να καταλάβεις ότι προέρχεται από έναν ψυχαναλυτή με γαλλική εκπαίδευση; Εσείς δηλαδή θα το καταλαβαίνατε αμέσως, ιδίως εάν ήταν σε αγγλική γλώσσα; Υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά που θα σας έκαναν να πείτε, ναι, αυτό είναι από έναν ψυχαναλυτή της γαλλικής σχολής; Δεν το λέω για ένα θεωρητικό κείμενο, γιατί στο θεωρητικό κείμενο θα συμφωνούσαμε ότι, ναι, είναι εύκολο να το αναγνωρίσεις. Γιατί, σε αυτά που είπατε έως τώρα, αναφέρεστε στο θέμα του setting. Δηλαδή εγώ θα τους έβαζα έτσι, οι Άγγλοι θα τους έβαζαν με πέντε φορές και με ένα είδος ερμηνειών μπορούσαν και τους κρατούσαν.*

MA: Ναι, πιστεύω ότι υπάρχει γαλλική σχολή και ιστορικά κατ' εμέ θα έλεγα ότι βασίζεται σε δύο φαινόμενα. Το πρώτο είναι η τεράστια, αλλά εντελώς συγκαλυμμένη επιρροή – μη-αναγνωρισμένη, implicit επίδραση – του φαινομένου Lacan σε όλη τη γαλλική Ψυχανάλυση που ανήκει στην IPA, και στην SPP και στην APF⁴. Ο Lacan, ο οποίος όπως θα ξέρετε ήταν ένας πάρα πολύ χαρισματικός και έξυπνος ψυχαναλυτής, νομίζω ότι προσέφερε πάρα πολύ στη γαλλική κλασική Ψυχανάλυση, αν και ακόμη αυτή δεν το αναγνωρίζει αρκετά. Αποχώρησε από την εταιρεία το '54. Όταν άρχισα εγώ την εκπαίδευσή μου, δεν αναφερόταν καν το όνομα του Lacan. Ούτε μας έλεγαν ποτέ να τον διαβάσουμε, υπήρχε δηλαδή ένα τείχος μέσα στη γαλλική Ψυχανάλυση, όπως το τείχος του Βερολίνου. Η λακανική και η μη λακανική. Δεν υπήρχαν ποτέ συναντήσεις επιστημονικές ή κλινικές. Αλλά, από κάτω, υπήρχε ένας τεράστιος ανταγωνισμός. Η σχολή του Lacan, ο ίδιος ο Lacan πρώτα απ' όλα έλεγε για το «retour à Freud»: *Να ξαναδιαβάσετε τον Freud, δεν έχετε διαβάσει τον Freud και δεν τον έχετε καταλάβει* κλπ. Και νομίζω ότι αυτό μας έκανε πάρα πολύ καλό. Γιατί και να κάναμε ότι δεν υπήρχαν οι λακανικοί, μπήκαν οι δικές μας οι εταιρείες σε έναν ανταγωνισμό.

4. Η άλλη, πέραν της SPP, γαλλική ψυχαναλυτική εταιρεία, στο πλαίσιο της IPA.

IB: *Για το ποιος έχει διαβάσει καλύτερα, ποιος έχει εμβαθύνει περισσότερο στον Freud...*

MA: Νομίζω ότι σε αυτό ακριβώς βοήθησε πολύ ο Lacan: να εμβαθύνουμε. Άλλο θέμα βέβαια όλες οι ιδέες του Lacan για τη μεταβίβαση, οι οποίες είναι και πολύ περίπλοκες και πάρα πολύ ακραίες. Ότι δηλαδή η μεταβίβαση δεν πρέπει να ερμηνεύεται, γιατί αν ερμηνεύεται σταματάει να υπάρχει, την καταστρέφουμε. Είναι πάρα πολύ ακραίες βεβαίως, και δεν με πειθούν, αλλά μας έβαλε σε σκέψεις. Για παράδειγμα, αυτό που κάνει η γαλλική σχολή, όπου τη μεταβίβαση την ερμηνεύουμε μόνο όταν είναι εμπόδιο, νομίζω ότι *είναι* επιρροή του Lacan.

IB: *Το οποίο είναι πολύ αντίθετο από αυτό που γίνεται στη βρετανική σχολή. Μια ανάλογη όμως άποψη για τη μεταβίβαση έχει και η ψυχολογία τού εγώ. Πρόκειται για μία παράδοση ομοιότητα θα 'λεγε κανείς.*

MA: Στο Σικάγο, στο πρώτο panel του Σικάγο⁵, έγινε μία παρουσίαση της ψυχολογίας τού εγώ και έκανα τη συζήτηση. Και ήταν πάρα πολύ ενδιαφέρουσα, γιατί είναι σημεία που διαφέρουν πάρα πολύ και σημεία που είναι σχεδόν ταυτόσημα! Η γαλλική Ψυχανάλυση μετά τον πόλεμο επηρεάζεται από τον Hartmann και τον Loewenstein, έπειτα έρχεται ο Lacan. Η έμφαση του Lacan στη γλώσσα είναι πολύ ακραία. Θα μπορούσα να του προσάψω ότι γίνεται πολύ θεωρητικός και ξεχνάει το συναίσθημα⁶ αλλά νομίζω ότι *και* αυτό επηρέασε τη γαλλική Ψυχανάλυση, με την έμφαση που δίνουμε στις αναπαραστάσεις.

IB: *Τώρα σκέφτομαι ότι οι αγγλοσαξονικές προσεγγίσεις δίνουν την έμφαση στο conflict, στη σύγκρουση.*

MA: Ναι, αλλά δεν νομίζω να είναι αντιφατικό. Δεν είναι καθόλου αντιφατικό για εμένα η σύγκρουση και η έμφαση στις αναπαραστάσεις.

IB: *Μου έρχεται στο νου όλη η δουλειά του Green για το affect, αλλά και η figurability, η μορφοπλαστικότητα⁶ αυτό εννοείτε...*

MA: Ναι, ναι, αυτό εννοώ.

IB: *Όσον αφορά αυτήν την κατεύθυνση της σκέψης, είναι μια ανάπτυξη η οποία δεν έχει μπει σε όμωση με τις άλλες ψυχαναλυτικές σχολές. Δηλαδή, δεν ξέρω σε ποιο βαθμό έχουν μεταφερθεί στην Αμερική, στην Αγγλία ή στη Γερμανία αυτές οι απόψεις, ειδικά για τη figurability και για την αναπαράσταση, αν υπάρχουν άνθρωποι που τις υιοθετούν. Φαίνεται να διατηρεί ένα γαλλικό χαρακτήρα, ακούγεται περισσότερο μέσα στη γαλλική σχολή.*

MA: Θα σας πω. Με φέρνετε ακριβώς στο δεύτερο σημείο. Όταν σας είπα ότι είναι δύο πράγματα που κάνουν, κατ' εμέ ιστορικά, τη διαφορά της γαλλικής

5. Στο πρόσφατο (2009) Διεθνές Ψυχαναλυτικό Συνέδριο.

6. Η έννοια της figurabilité (figurability, μορφοπλαστικότητα) εισήχθη στη γαλλική ψυχαναλυτική σκέψη τα τελευταία χρόνια, κυρίως με τις εργασίες των Botella & Botella.

Ψυχανάλυσης, σκεφτόμουν ότι το ένα είναι το φαινόμενο Lacan και το δεύτερο είναι η γαλλική σχολή ψυχοσωματικής. Δηλαδή Fain, Marty, Christian David και de M'Uzan, οι οποίοι αρχίζουν από το '50 να εργάζονται σε νοσοκομεία με σωματικά αρρώστους. Και ιδρύουν τη γαλλική σχολή ψυχοσωματικής, με τα πολύ σημαντικά άρθρα, γύρω στο '55, όπου μιλάνε για τη *vie operatoire*⁷. Γιατί εκεί – και αυτό νομίζω ότι έβαλε τη γαλλική σχολή σε όλη αυτήν τη σκέψη για την αναπαράσταση – βρίσκονται μπροστά σε παθολογίες, όπου ακριβώς υπάρχουν ελλείψεις του αναπαραστατικού συστήματος. Αλλά νομίζω ότι η μεγάλη αναφορά στις αναπαραστάσεις ήρθε και από το ενδιαφέρον του Lacan για τη γλώσσα και από την ξαφνική αντίληψη ότι υπάρχουν παθολογίες της αναπαραστάσεως, τις οποίες κανείς μέχρι τότε δεν είχε περιγράψει κλινικά.

IB: Έχουν βρει ανταπόκριση στις άλλες χώρες οι απόψεις αυτές;

ΜΑ: Οι Άγγλοι μιλάνε για *concrete thinking*, ο Sifneos για *alexithymia*. Ξέρετε, το ενδιαφέρον είναι έντονο κάθε φορά που πηγαίνω στη Βόρεια ή στη Λατινική Αμερική, όπου πάντοτε με καλούν, κυρίως με αφορμή την ψυχοσωματική. Και όταν τους παρουσιάζω κλινικό υλικό, πάρα πολύ συχνά, το ενδιαφέρον είναι του τύπου: *Μα και εμείς έχουμε τέτοιους, αλλά δεν ξέρουμε τι να τους κάνουμε, είναι παγωμένοι ή έχουν μία τρομερή παθολογία που όλα τα αναιρούν' αλλά δεν το είχαμε σκεφτεί έτσι*. Νομίζω δηλαδή ότι το κλινικό υλικό υπάρχει παντού. Τώρα μπορώ να σας πω ότι στη Βόρεια Αμερική, ας πούμε, είχα πολλές έντονες και ζωηρές συζητήσεις με τον Kernberg, ο οποίος έλεγε: *Και τι θα κάνεις με αυτόν τον πελάτη; Αυτός θέλει μόνο υποστηρικτική ψυχοθεραπεία*. Ενώ η δική μου η άποψη είναι ότι δεν θα βγει τίποτε με υποστηρικτική ψυχοθεραπεία. Αυτός πρέπει να αρχίσει από μια υποστηρικτική ψυχοθεραπεία, αλλά με έναν πολύ έμπειρο ψυχαναλυτή που θα τον οδηγήσει μέχρι να γίνει ψυχαναλυτική δουλειά. Είπα ότι οι Άγγλοι, και οι Αμερικανοί, μιλάνε πάρα πολύ συχνά για το *concrete thinking*. Το *concrete* είναι αυτό που λέμε *operatoire* εμείς. Τα κλινικά δεδομένα, νομίζω, όλοι τα έχουν υπόψη τους.

IB: Αλλά η ψυχοσωματική σχολή, μέσω της μελέτης και της ενασχόλησης που έχει με αυτούς τους ανθρώπους, προσέφερε μία προοπτική. Και παράλληλα ανέπτυξε και τη θεωρία που δίνει σε αυτούς τους ανθρώπους μια προοπτική. Εντούτοις, βλέπει κανείς ότι υπάρχει δυσκολία στην ανταλλαγή απόψεων, δεν υπάρχει μια κίνηση. Αυτό είναι κάπως σε αντίθεση με την εξέλιξη που έλαβε χώρα στη βρετανική ψυχαναλυτική εταιρεία και που έδειξε πώς μεταξύ αυτών των φροϋδικών, των κλαϊνικών και των ανεξάρτητων – παρά τις διαφωνίες και τις διαμάχες που είχαν όλα αυτά τα χρόνια – , μιλώντας μέσα από τις περιπτώσεις αλλά και με θεωρητικές συζητήσεις, επετεύχθη όσμωση. Ο ένας επηρεάστηκε από τον άλλον και τελικά κατάλαβαν ότι δεν διαφέρουν και τόσο πολύ όσο νόμιζαν. Μπορεί να υπάρξει μια ανάλογη κίνηση ανάμεσα στη γαλλική και την αγγλο-

7. Χρηστική ζωή.

σαξονική Ψυχανάλυση; Τι εμποδίζει την αγγλοσαξονική Ψυχανάλυση να επωφεληθεί από τη γαλλική ή αντίστροφα;

ΜΑ: Θα σας πω ότι γι' αυτόν το λόγο ενδιαφέρομαι, και ενδιαφέρθηκα πάντα, και θα συνεχίζω να ενδιαφέρομαι για την ΙΡΑ, γιατί μέσω οργανώσεων σαν την ΙΡΑ ή την Ευρωπαϊκή Ψυχαναλυτική Ομοσπονδία, ελπίζω ότι μπορούμε σιγά σιγά να κάνουμε ακριβώς αυτήν τη δουλειά. Είναι ακριβώς η εργασία την οποία μπορούν να κάνουν μικρές ομάδες όπως η γαλλο-βρετανική, στην οποία αναφέρθηκα, όσοι είχαν την τύχη να συμμετέχουν. Αυτό θα ήταν καλό να γινόταν σε πολύ πιο μεγάλη κλίμακα.

ΙΒ: *Τι είναι εφικτό πιστεύετε; Σε ποιο στάδιο νομίζετε ότι βρισκόμαστε;*

ΜΑ: Πιστεύω ότι η γαλλική Ψυχανάλυση αρχίζει να μετακινείται. Υπήρχε πάντοτε, και μου το έλεγαν οι Αμερικανοί συνάδελφοι, όταν πήγαινα στις Ηνωμένες Πολιτείες, αλαζονεία των Γάλλων. Αυτό το λέω κι εγώ, και το λέω και εκεί πολύ συχνά. Νομίζω ότι οφείλεται στο γεγονός πως οι Γάλλοι είναι πιο θεωρητικοί, νομίζουν ότι ξέρουν καλύτερα, γιατί έχουν μια παράδοση, μια tradition της σκέψης. Οι Γάλλοι πήγαιναν πάντα στα συνέδρια, όχι για να ακούσουν τους άλλους, αλλά για να πουν τα δικά τους. Αυτή είναι μια στάση που δεν μου αρέσει. Αλλά νομίζω ότι σιγά-σιγά αλλάζει.

ΙΒ: *Άρα λέτε ότι οι Γάλλοι είναι πιο θεωρητικοί. Έχουν μια παράδοση. Αναφέρεστε στη γαλλική κουλτούρα που είναι πολύ ζωντανή και πλούσια.*

ΜΑ: Κοιτάξτε, να σας το πω πολύ απλά: Βλέπετε ότι η φιλοσοφική σκέψη, η έμφαση στο γράψιμο, ήταν πάντοτε διαφορετική στη Γαλλία από την Αγγλία. Η φιλοσοφική παιδεία, ας πούμε, του μέσου μαθητή που φθάνει στο πανεπιστήμιο είναι, νομίζω, πολύ διαφορετική στην Αγγλία, είναι πιο *pragmatic*⁸.

ΙΒ: *... και όχι τόσο ουμανιστική... Δηλαδή, η Ψυχανάλυση είναι και ένα εθνικό φαινόμενο; Αν το δεχτούμε αυτό, δεν είναι σαν να δεχόμαστε ότι η θεωρία της ψυχανάλυσης δεν δημιουργείται μόνον από την κλινική, αλλά δημιουργείται και από αυτό που είναι ο ψυχαναλυτής, από την ευρύτερη παιδεία του, από το περιβάλλον στο οποίο ζει, από τη μόρφωση που έχει, από την παράδοση που εκφράζει; Ο Freud ήταν ένας πολύ μορφωμένος άνδρας και έγραψε πράγματα που προέρχονται σε σημαντικό βαθμό από τη μόρφωσή του και από την παράδοσή του και όχι μόνο από τις κλινικές περιπτώσεις. Πιστεύετε λοιπόν ότι είναι και ένα εθνικό φαινόμενο η Ψυχανάλυση;*

ΜΑ: Κοιτάξτε, σύμφωνα με την προσωπική μου άποψη δεν είναι. Δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι εθνικό φαινόμενο, αλλά ότι επηρεάζεται. Θα σας δώσω ένα παράδειγμα: Θυμάμαι ότι μία από τις πρώτες εποπτείες που έκανα ήταν με τον Francis Pasche, διάσημο και πολύ καλό ψυχαναλυτή, ο οποίος μας έλεγε: «Θα

8. Πραγματιστική.

διαβάζετε Freud κάθε μέρα, αλλά θα διαβάζετε και πολλή λογοτεχνία. Δεν μπορεί ένας ψυχαναλυτής να μην έχει διαβάσει Balzac και Dostoyevsky ή ό,τι άλλο! Και θα διαβάζετε και φιλοσοφία και θα παρακολουθείτε θέατρο». Εγώ αυτό πιστεύω. Οι Άγγλοι δεν θα το πουν αυτό.

IB: *Δεν θα το πούνε. Η σύνδεση δηλαδή μεταξύ θεωρίας και κλινικής, στην Ψυχανάλυση, δεν είναι τόσο στενή όσο θα θέλαμε;*

MA: Κατ' εμέ, ναι. Εδώ λοιπόν θα δώσω αρκετή έμφαση σε κάτι που αφορά εμάς τους διδάσκοντες-αναλυτές. Νομίζω ότι αυτό είναι το πιο δύσκολο σημείο, ένας νέος αναλυτής να μπορεί να κάνει μία σωστή σύνδεση μεταξύ της πρακτικής του και της θεωρίας. Πιστεύω ότι αυτό μαθαίνεται μέσω των εποπειών. Κατ' εμέ, η ιδεώδης εποπτεία – αν υπάρχει – είναι ένας προικισμένος αναλυτής που κάνει μάλλον καλά τη δουλειά του, αλλά δεν ξέρει γιατί την κάνει καλά και δεν ξέρει τι κάνει! Και νομίζω ότι είναι δουλειά του επόπτη να του εξηγήσει τι κάνει και σε τι αναφέρεται.

IB: *Ας πάμε τώρα στο φαινόμενο των πολλών τάσεων, υπάρχει και σε άλλες, όπως και στη δική μας εταιρεία. Είχαμε ρωτήσει τον Werner Bohleber με ποια κριτήρια κρίνει έναν εκπαιδευόμενο με άλλον ψυχαναλυτικό προσανατολισμό, ας πούμε κλαϊνικό, δεδομένου ότι ο Bohleber δεν είναι κλαϊνικός, εφόσον ο τρόπος που ο εν λόγω εκπαιδευόμενος ασκεί την ψυχανάλυση είναι διαφορετικός από τον τρόπο του κρίνοντα. Ποια είναι τα κριτήριά του; Μας είπε ότι θα κρίνει την empathy⁹ που αισθάνεται ότι έχει για τον ασθενή, τη δυνατότητά του να παρακολουθήσει τις κινήσεις του ασυνειδήτου, δηλαδή τη σχέση μεταξύ εκδήλου και λανθάνοντος, την εργασία του επί της μεταβίβασης και της αντιμεταβίβασης, κατά πόσον τις αντιλαμβάνεται και τι τις κάνει, και το γεγονός ότι έχει τη δυνατότητα να προσδώσει και περιγράψει μία εξέλιξη στην ψυχαναλυτική διαδικασία. Αυτά είναι τα σκληρά, ούτως ειπείν, δεδομένα, αυτά είναι που θα κοιτάξει, με τρόπο ανυποχώρητο· αλλά δεν τον ενδιαφέρει αν αυτά τα πει με κλαϊνικούς όρους. Δηλαδή, κατ' ουσίαν είπε αυτό που είπατε εσείς προηγουμένως. Είπε δηλαδή ότι τον ενδιαφέρει να συνδέσει την κλινική του με τη θεωρία του.*

MA: Πρώτα απ' όλα όταν ακούω μία εποπτεία, νομίζω ότι αυτό που κοιτάζω είναι πώς κινείται ένα ζευγάρι αναλυόμενος-αναλυτής. Δηλαδή από το υλικό μιας ερμηνείας... Μπορεί, ας πούμε, μια ερμηνεία να είναι πάρα πολύ διαφορετική απ' αυτήν που θα έκανα εγώ, και να μου φανεί και περίεργη, αλλά θα κοιτάξω τι απάντηση θα επισύρει και τι υλικό θα φέρει. Και εκεί συμφωνώ με τον Bohleber, ότι θα δούμε τις κινήσεις που γίνονται. Και τις βλέπουμε μόνο μέσω του υλικού. Εγώ δεν μιλάω για empathy, αλλά για ψυχικές κινήσεις...

IB: *Θεωρείτε δηλαδή ότι οι ψυχαναλυτικές σχολές δεν δημιουργούν φαινόμενα τα οποία καθιστούν δύσκολη την πρόσβαση στο κλινικό υλικό ενός άλλου αναλυτή, που δεν ανήκει σε αυτές τις σχολές. Λέτε ότι μπορείς πάντα να καταλάβεις αν έγινε κάτι ουσιαστικό εκεί πέρα...*

9. Συμμερισμός (ενουναίσθηση).

ΜΑ: Θα σας απαντήσω. Ξέρετε, επειδή μ' αρέσει η κλινική – πολλά χρόνια πήγαινα σε κλινικές συναντήσεις – καμιά φορά, όταν άκουγα, εισαγωγικά, τον αναλυτή να λέει μερικά θεωρητικά, είχα την πολύ απορριπτική αντίδραση να λέω μέσα μου: *Αυτό δεν είναι ψυχανάλυση, τι είναι δεν ξέρω*. Και έπειτα, ερχόταν το κλινικό υλικό, όπου έβλεπα ότι γίνεται δουλειά. Αυτό το έχω καταλάβει εδώ και πολλά χρόνια και με ενδιαφέρει πάρα πολύ. Το ερώτημά μου – και συνεχίζω να ψάχνω προς αυτήν την κατεύθυνση – είναι *όχι* τι μας κάνει να διαφέρουμε, αλλά τι μας κάνει ώστε τελικά *αναγνωρίζομαστε* ενώ λέμε διαφορετικά πράγματα. *Ενώ έχουμε διαφορετική γλώσσα, αναγνωρίζομαστε*.

ΙΒ: *Αυτό είναι σημαντικό. Αλλά θα αναγνωρίζοσασταν με έναν λακανικό ψυχαναλυτή;*

ΜΑ: Θα σας το πω και αυτό. Νομίζω πως, εντέλει, η απάντηση είναι ότι *έχουμε πρόδηλες, explicit* θεωρίες και μέσα μας *έχουμε ένα μάγμα* – ένα μάγμα, θεωρητικό, *υπόδηλο, implicit*. Και ότι μπορεί στο υπόδηλο να μπαίνουν, φερ' ειπείν, και ταυτίσεις με την αναλυτική λειτουργία του ψυχαναλυτή μας, του πρώτου, του δεύτερου, του τρίτου κλπ – καθώς και πράγματα που *δεν* λέγονται εύκολα, και *ούτε* μπορούμε να τα σκεφτούμε εύκολα. Σε αυτό το μάγμα, το υπόδηλο, διαφέρουμε πολύ λιγότερο παρά στην πρόδηλη θεωρία μας.

ΙΒ: *Οι λακανικοί έχουν διαφορές στο setting, στη διακοπή της συνεδρίας...*

ΜΑ: Όταν ήμουν πρόεδρος της γαλλικής ψυχαναλυτικής εταιρείας¹⁰, αρχίσαμε για πρώτη φορά, μετά από σαράντα χρόνια, να καλούμε λακανικούς στην εταιρεία για να συζητήσουμε. Κάναμε ένα κλινικό group στο οποίο, πρέπει να το αναγνωρίσω, διαπίστωνα πως *γινόταν* αναλυτική δουλειά. Δεν διαφέραμε στην κατανόηση του υλικού, διαφέραμε στον τρόπο ερμηνείας του. Αυτό που δεν μπορώ να δεχτώ είναι η «*séance a temps variable*»¹¹... Αυτήν τη συνεδρία που τη σταματάει ο αναλυτής όταν πιστεύει ότι κάτι σημαντικό έχει λεχθεί...

ΙΒ: *Τελικά αυτό που μας ενώνει είναι το setting; Όπως είχε πει κάποτε ο Πέτρος Χαρτοκόλλης, εκείνο που είναι το κοινό στοιχείο και μας δίνει αυτήν τη μεταξύ μας αναγνώριση, είναι ότι έχουμε την άποψη πως υπάρχει το ασυνείδητο και παρακολουθούμε τα φαινόμενα μέσα από αυτό...*

ΜΑ: Συμφωνώ, ναι...

ΙΒ: *Αλλά το setting, δηλαδή το ασυνείδητο και το setting, το ότι θα βλέπουμε αυτόν τον άνθρωπο σε αυτήν τη διάταξη, η οποία εννοεί αυτά τα φαινόμενα, την πρόσβαση στο ασυνείδητο κλπ, είναι αυτό που μας κάνει να αισθανόμαστε ότι έχουμε μία κοινή βάση, ότι έχουμε μία κοινή κατεύθυνση;*

ΜΑ: Δεν θα πήγαινα μέχρις εκεί. Το λακανικό setting, το οποίο μας φαίνεται ακατανόητο, είναι και αυτό setting, ας πούμε. Και όταν λέει ο Lacan ότι το setting

10. SPP.

11. Η συνεδρία κυμαινόμενης διάρκειας.